



Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)

Cilt: 1- Sayı: 2- Aralık 2017

ISSN: 2587-1331

HÛ ERENLER! HÂYY'DAN GELDİK HÛ'YA GİDERİZ: ALEVÎ- BEKTÂŞÎ DEYİMLERİNİN TÜRK EDEBİYATINA YANSIMALARI

Eşref DOĞAN *
Hasan ÇELİK **

*Bir ulu şehirde tellalığım var,
Ben tellalum, pazarbaşım Ali'dir,
Artık alıp, eski satsam gene kâr,
Ben tellalum, pazarbaşım Ali'dir.
[Ozan Velî Baba]*

ÖZET

İnsanın yaratılışı ve yaratılış gayesine dair tasavvuf ve tarikatlar birçok açıdan değerlendirmelerde bulunmuşlardır. “Rabbin, insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş (Âdemoğullarını yaratıp imtihan sahnesine göndermezden önce) ve onlara; Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da: Evet (Sen bizim Rabbinizsin) demişlerdi.”¹ Alevîlik-Bektâşîlik ise işte bezm -î elest’de (yaratılış meclisinde) Hakk’a verilen bu ikrarın (sözün: *kâvlîn*) unutulmamasını ve talip olanların bu ikrarın üzerine yaşamlarının tatbikini yapmalarını öğretir veya uygulatır. Bu vesileyle Alevîlik-Bektâşîliğin kendi inanç mensuplarına öğrettiği birçok edeb kuralı vardır ve bu edeb kurallarının anlam yansımalarından bazıları da edebiyatımız içerisinde deyimleşmiştir. Nefislerini; 4 Kapı ve 40 Makâmdan geçirecek arıtmayı (insan-ı kâmil olmayı) amaç edinen Alevî-Bektâşîler, Hakk’ın yaratılış sırlarının insanda toplandığı görüşündedirler. Nitekim: “*O’na (insana) ruhumdan üflediğimde...*”² ve “*Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız.*”³ ayetleri insana verilen bu değerın ispatı niteliğinde olan ayetlerdendir. Makalemizde; Türk Edebiyatında sık sık kullandığımız ve kaynağını Alevî-Bektâşî adap ve erkânlarından alan ama çoğu zaman anlamından uzaklaştırılarak kullanılan kimi “deyimlere” ve bu “deyimlerin” hakikatte taşıdıkları anlamların neler olduğuna ilişkin açıklamaları siz araştırmacıların eleştirilerine sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik-Bektâşîlik, Edebiyat, İnsan, Nefis, Eğitim.

HÛ SAINTS! CREATED BY HÂYY, GOING TO HÛ: REFLECTIONS OF ALAWÎ-BEKTASHÎ IDIOMS TO TURKISH LITERATURE ABSTRACT

Mysticism and sects have had assessments in many aspects about the universe and creation of mankind. “The Lord has taken away the descendants of mankind from the loins (before creating the children of Adam and sending them to be testified) and told them; “Am I not your Lord?” Making them witness. They said: “Yes (You are our Lord).” Alevism-Bektashism teaches or enforces that this promise (ikrâr) to Allah in the assembly of creation (bezm-î elest) should not be forgotten and those who follow Him should practice their life on this promise. In this way, there are many decency rules that Alevism-Bektashism teaches to its members of faith, and some of these rules of decency have been used as idioms in our literature. The Alevi-Bektashi people who aim to purify their nafs⁴ (self) by passing through 4 doors and 40 stations (reaching nafs-i kamil, the perfect self), have the opinion that the Hakk’s (Allah’s)

* Ağuiçen Ocağı / Mîr Seyyîd Evladı ve Cem Vakfı Alevî İslâm İnanç Hizmetleri Başkanı - Malatya / Türkiye. E-posta: cemvakfimalatya@hotmail.com.

** Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi - Çorum / Türkiye. E-posta: hasancelikkafkas@gmail.com

secrets of creation are collected god exist in human. Thus, the verses "When I blow to him (human) from my soul ..." and "We are closer to him than his carotid artery." are the proof of the value given to human. In our study; we will try to present the examples of these values given to all creatures, especially to human beings, the "idioms" that consist of these values but are often used in negative terms, and try to explain to the readers what these idioms really mean.

Keywords: Alevism-Bektashism, Literature, Human, Self, Training.

GİRİŞ

İslâm dininin tasavvufi yorumları arasında en zengin şube olarak görebileceğimiz Alevîlik-Bektâşîlik, Anadolu coğrafyasının siyasi sınırlarının da ötesinde bir etki alanına sahip olmuştur. Alevîliğin içerisinde daha sonraları doğan Bektâşîlik ise bir çok erkânı kendi dergahlarında eğitim programı olarak geliştirmiş ve öğretmiştir. Günümüzde birbirini tamamlayan birer kavram olarak sunulan Alevîlik-Bektâşîlik, farklılık noktaları olsa bile temel referansları müşterek olan inançlardır. Tarihçi Ali Kaya ise Alevîlik tanımının anlamını daha da geniş anlatımla şöyle açıklamaktadır. Bu açıklama aynı zamanda Bektâşîliğin de kabul ettiği bütünleştirici bir tanımlamadır (Kaya, 2012: 365): "Alevîlik; dini İslâm, kitabı Kur'ân, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Hüseyin'in yolunu süren, Hacı Bektaş-ı Velî'nin *'eline, beline, diline'* sahip olmayı ilke edinen, iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışta kendini bulan, Tanrı korkusu yerine, sevgisini benimseyen, zâhiri bâtınla, bâtını zâhirle birleştiren, şeriat kapısını aşip marifet yoluyla hakikat dünyasına ulaşan, Kur'ân'ın şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur."

Bu açıdan, Alevîlik-Bektâşîlik tanımlamasını bu makalede bir bütün olarak vermeyi daha uygun bulduk. Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan ve edebiyatımıza tesir etmiş kimi deyimler hem Alevîliğin hem de Bektâşîliğin adap ve erkânlarından doğmuş ve bu inançların ritüellerinden etkilenecek anlam kazanmışlardır. Örneğin; "Eski kulağı kesik" deyimini Bektâşîliğe Balım Sultan döneminde giren "mücerretlik erkânının" ve bu erkâna uymayanlara yapılan bir eylemi ifade etmektedir. "Kâmbersiz düğün olmaz" deyimini de Bektâşîlikten çok önceleri Hz. Ali'nin hizmetçisi KâMBER'e istinaden kullanılan bir deyimdir. Makalenin giriş kısmında insanın yaratılışıyla ilgili açıklamalara yer verirken özellikle de *Kur'ân-ı Kerim*'de geçen ve konuyla alakalı ayetlerin üzerinde durmaya çalıştık. Makalenin esas amacını oluşturan alanda ise Alevîlik-Bektâşîlik adap ve erkânından kaynaklı olarak doğan ve Türk Edebiyatında yer edinmiş "Eski kulağı kesik", "Kâmbersiz düğün olmaz" veya "Pabucu dama atıldı" gibi kimi deyimlerin taşıdıkları anlamları açıklamayı amaç edindik.

Araştırmacı-sosyolog ve emekli öğretim üyesi (Prof. Dr.) Orhan Türkdoğan'ın yaptığı alan araştırmalarına göre, Alevî-Bektâşî "cem"lerinde anlatılan menkıbelerde insanın yaratılışı şu şekilde anlatılmaktadır: "Cebrail'den sonra Tanrı; Mikâil, İsrâfil, Azrâil ve Azâzil isimli dört melek daha yaratır. Cebrail bu meleklerle *'sen kimsin, ben kimim?'* diye sorar. *'Sen bir yaratıksın, ben bir yaratığım'* cevabını alır. Azâzil bu tarz cevap vermeyi kabul etmez, Cebrâil inandırmak için onları yeşil kandile götürür. İçeri girmek isterler, kapı açılmaz. Gaipten bir ses, *'kapının önünde hizmet ediniz ve tapınız'* der. Hepsisi secde ederler Azâzil etmez, bencillik ve gururluluk gösterir ve tükürür. Tükürükten bir halka oluşur ve bu halka Azâzil'in boynuna geçer. Tanrı tarafından lanetlenir ve Şeytan diye anılır. Tanrı meleklerden sonra insanı yaratır.

Cebrâil'e yeryüzünden toprak getirtir. Cebrâil ve melekler toprak, su ve havayı hamur yapıp yoğururlar, yeşil kandilin nuruna benzetirler ve kandilin içine koyarlar. Tanrı; ona akıl, nefis ve can verince “Âdem” diye adlandırır. Âdem aksırır, arkasından da Kelimeyi-i Şahâdet getirir. Tanrı meleklerinden Âdem'e secde etmelerini ister. Azâzil secde etmez, diğerleri ederler” (Türkdoğan, 2008: 163).

Alevî-Bektâşî tasavvufunda yaratılmaya dair kabul gören genel bir kanı da şöyledir: Allah'ın kendisinin bilinmesini istediği için birçok kavim yarattığını⁵, bu kavimlerin Allah'ı bilmedikleri, sonra Allah'ın elinde beş nur halka olduğunu, bunların; Hz. Muhammed (s.a.v), Aliyül Murtaza, Fatimatu'z Zehra, Hasan ve Hüseyin nurları olduğu, Allah tarafından Cebrâil'e 'hâlik mı mâlik mi' olduğunun sorulduğunu, Hz. Ali'nin velâyet nurunun yol göstermesi üzerine Cebrâil'in Allah'a 'Sen Yaradansın, ben yaratılanım' dediği belirtilmektedir. Bu menkıbe şu hadise dayandırılmaktadır: “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek için mahlûkatı yarattım” (Bkz: El Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, 2:33).

Türkdoğan açıklamalarının devamında da şunları ifade etmektedir: “Tanrısal nur Hz. Muhammed ve Hz. Ali'de somutlaşıp evrene gelir. Normal yaşantı dönemini doldurup ahirete giderler. Alevîler ve Bektâşîler Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi ölmüş kabul etmezler. Onlara göre bu iki ulu kişinin varlıkları evrende devamlıdır... Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin ölümlerinden sonra ikiye bölünmüş olan nur sonra Hz. Fatıma'da tekrar birleşir. Bu kez kutsal ruh On İki İmam'da oluşur. Evrenin tecellisi ve devamlılığı bu nurdadır. Bu nur son olarak öldüğüne inanılmayan İmam Mehdi'de tecelli ederek evrene gelir. Kıyamette meydana çıkıp, inananları ışığa kavuşturup doğru yola erdirtir.” Alevî-Bektâşî tasavvufunda “don değiştirmek, Hakk'a yürümek ya da devriye olmak” cümleleri sık sık kullanılır ve bu cümlelerin manası; ruhsal ölümün olmadığına ve beden/ceset çürüse bile ruhların mutlak öz'e yani Allah'a döneceklerine inanılmasıdır (Çelik, 2014: 86-87). Bu düşünce aynı zamanda Makâlât'ta yer alan şu hadisin de açıklayıcısıdır: “Her nesne aslına (Allah'a) döner.”⁶ (Makâlât, 2007: 55).

Tasavvufta çok değişik şekillerde ele alınan ve yorumlanan yaratılış meselesi, Alevî-Bektâşî yolu için son derece önemlidir; çünkü onlar için “Konuşan Kur'ân”⁷ demek olan insan, anlamını ve varlığını yaratılışla kazanmıştır. Buna göre tek gerçek Vücûd-u Mutlak olan Tanrı'dır. Diğer bütün var olanlar, âlem de dahil, bir görünüşten başka bir şey değildir. Zamanın başlangıcından önce Allah, Âlem-î Kitmân'da⁸ ahadiyet halinde gizli *Mutlak Güzellik* idi. Yaradılış, bu *Mutlak Güzelliğin* zuhûra gelmesinden başka bir şey değildir. Nitekim hadiste, “Ben gizli bir hazine idim, istedim ki bilineyim ve bilinmek için de bu halkı (varlık âlemini) yarattım” buyrulur. Böylece Allah, “Kün! (Ol)” emrini vermiş ve her şey “derhal vücud âlemine” gelmiştir. Nitekim 36. Yasîn Suresinin “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece o şeye 'ol' demektir. Hemen olur” mealindeki 82. âyeti bunu ifade eder (Fığlalı, 2006: 178).

Esasen tasavvufun özünde bir şey kendi zıddı ile bilinebilir. Karanlık olmazsa, ışığın ne olduğunu bilemeyecektik. Bundan dolayı “mutlak varlık”, “mutlak güzellik” ve “gerçek varlık”, ancak “var” olmayan bir dünya, “yokluk âlemi” ile bilinebilir. Böylece bu dünya, sadece bir görünüşdür, aldatıcı ve zâhiridir. Mutlak iyiliğin zıddı olan kötülüğün dünyasıdır; gerçekliği yoktur. Bunun içindir ki ne etrafımızdaki fiziki dünyanın ne de onda mevcut olan kötülüğün gerçek bir varlığı vardır. Kâinat, “gerçek varlığın”, “var” olmayanın yansımasıdır. Kötülüğün “gerçek varlık” veya “nihâî hakikat” olan Allah için bir anlamı yoktur. Bu, kendilerini çevreleyen şeylerin

câzibesine kapılanlar için bir anlam ifade eder. Alevî-Bektâşî düşüncesine göre, Vahdet-î Vücûd'a inanan diğer zümreler gibi fiziki dünya, gerçeğin âdem'deki, yokluktaki yansımasıdır. İkilik, Allah'ın varlığının gerçeğini insandan gizleyen bir perdedir. Bundan dolayı insanlar, kendilerini ve etraflarını çevreleyen dünyayı Tanrı'dan ayrı sayarlar. Bu, görünüşte bir ayrılıktır. Aslında insan ve evren, Ulûhiyet'in⁹ zuhûrudur. Esasen insanda, geldiği kaynağa daima ulaşmak isteyen "gerçek varlık"ın kıvılcımı vardır. Bu birlik mücadelesidir. Öte yandan kendimizde ve kainatta gördüğümüz şeyler, Tanrı'dan ayrı bir şey (mâsivâ) değildir. Tanrı'nın zâtının yansımasıdır. İkilik duygusunu kaldıran Tevhîd'e ulaşma, "gerçek"i olduğu gibi görmek demektir. Edîb Harabî bunu şu beyitiyle ifade eder (Fığlalı, 2006: 178-179):

Küntü kenz¹⁰ remzinin olduk âgâhı

Aynelyakîn¹¹ gördük cemâlullahı

Ancak bu anlayışa gelebilmek yani nefsi ve ikilik'i mağlup edebilmek, sadece ve sadece âşk'ın gücüyle mümkündür. Bu âşk, bizde mevcuttur ve bu âşk Allah'ın kendi varlığının bir cüz'üdür ve O da insana kendi ruhundan üflemiştir. Kaldı ki Allah'ın âşkı, *Kentü kenz sırrı* ile hem âlemi, hem de âdemi adem kılmıştır. 1266/1849'da Pîrevi postnîşi olan Ali Turâbî Baba (ö. 1868) bunu şu beytiyle anlatır:

Âdemi Âdem eden üç harf ile beş noktadır,

Âdemi Âlem eden de üç harf ile beş noktadır.

Burada Turâbî, ister hurûfî tesirle ister âlemin yaratılışı ile âşk arasındaki bağı, harflerin sırrına bağlayarak çözmek istesin, Arapça'da âşk kelimesi "ayn, şın ve kâf" harflerinden, yani üç harften oluşur ve şın'ın üç, kâf'ın da iki noktası vardır (Fığlalı, 2006: 179).

Alevî-Bektâşî tasavvufunda âşk bir hâli temsil eder ve bu hâle bürünenlerden nişân (eylem-ispat) beklenir. Ârif olmak kolay değildir. Pîrinden; "*Gelme gelme, dönme dönme! Gelenin malı, dönenin canı!*" ikazını alan dervîş yolun çetin, menzilin irak olduğunun farkındadır. Dervîş kelimesinin içerisinde barındırdığı hakîkati yerine getirmek bile cehd ister, gayret ister. Cehalet ve gafletten uzak durmayı ister. Bektâşîlikte dervîş kelimesinin her bir harfine ayrı ayrı manalar verilmiştir. Bu manalar, dervîşliğin adap ve erkâm ile ilgilidir. Dervîşliğin 'dal'ı, dert ehli olmayı; 'ra'sı, her ne işlenirse Allah rızası için işlenip riya etmemeyi; 'vav'ı ve 'ras'sı, Hak kelâmından başka bir şey söylemeyi daima Allah'ı zikretmeyi; 'ya'sı, cümle halka iyi davranmayı; 'şın'ı da, âşk-ı Hakk'la daima şâd olmayı sembolize etmektedir (Eğri, 2012: 32). Bu âşk hâline gelindiğinde Allah, gökteki her yıldızdan parlar; tabiattaki her çiçekten bakar; her güzel yüzde ona gülümser. Her tatlı seste ona seslenir. Etraftaki her şeyde Tanrı vardır; Tanrı'nın tecellisinden başka bir şey yoktur. İnsan, gözlerini içine çevirince harf harf her şeyi okuyabilir. Bunun içindir ki Hallâc-ı Mansûr *Ene'l-Hak* demiştir. Bundan dolayı Alevî-Bektâşîler de aynı yoldadırlar, çünkü onlara göre Allah'ın her türlü *esmâ* ve *sıfatı*, diğer yaratılmışların her birinde sadece birer ikişer veya ayrı ayrı, yani dağınık olarak bulunduğu halde, insanda topluca ve tam olarak mevcuttur. İşte "*Nefsini bilen Rabb'ini bilir*" sözü kendini bilen kimsenin Allah'ı bilip tanıyacağı hakikatini de en yalın hâliyle ifade etmektedir. İnsanın aziz, kutsal olması gönlü, kalbi sebebiyledir; çünkü gönül, Allah'ın Kâbe'sidir, evidir. Bunun içindir ki Yunus Emre: "*Gönül*

Çalab'ın tahtı, Çalab gönüle baktı; İki cihân bedbahtı, Kim gönül yıkar ise...” diyordu (Fığlalı, 2006: 180).

Gönlün Hakk'a ulaşılmada ne kadar büyük bir misyon yüklendiğini, Hûnkâr Hacı Bektâş-ı Velî Hazretleri *Makâlât*'ın da şu şekilde açıklamaktadır: “Gönül büyük bir şehirdir. Noksan sıfatlardan uzak olan Yüce Allah, (yerden) arşa değin neyi yarattı ise o şehirde vardır ve o şehre sığar. Hem o büyük şehirde iki büyük sultan vardır. Birisi Rahmânî, birisi Şeytanîdir. Rahmânî sultanın adı akıl, vekili imandır, komutanı miskinliktir.¹² Kalbin sağ tarafında yedi kale vardır. Her kalede Yüce Allah bir muhafız, vekil koymuştur. Muhafızların her birinin adı bilinmektedir.

İlk muhafızın adı **ilim**dir.

İkinci muhafızın adı **cömertlik**tir.

Üçüncü muhafızın adı ar ve **hâyâ**dır.

Dördüncü muhafızın adı **sabır**dır.

Beşinci muhafızın adı **perhizkârlık** (aşırı istekleri sınırlamak)tır.

Altıncı muhafızın adı **korku**dur.

Yedinci muhafızın adı **edep**tir.

Ve dahi talip o kimsedir ki gündüzü Kesret'te¹³ olursa, gecesi Vâhdet'te ola. Zira ki gece Velâyet'tir, gündüz Nübûvvet'tir. Yani; gece evliya pazarı, gündüz ise halk pazarıdır. O halde talip olan kişi gerektir ki gündüz halk ile ilişki kurarsa gece Hak ile birlikte olmalıdır” (Makâlât , 2007: 85). Bil ki Allah'ın mertebeleri dördtür ve Allah'ın dört harfi buna işaretir. Bu dört meretebe; kalp, akıl, ruh ve nefistir. Bu mertebeleri dört melek taşır. Mesela Cebrâil, kalbin kabıdır ki orası ilim yeridir. İlim kalp ile taşınır ve iki isim alır. Ona ister kalp dersin ister Cebrâil. Akıl, Mikâil'in kabıdır. Mikâil, hakikat erzakının aracıdır. Yani ilim ve marifet, akıl ile olur. Ruh, İsrâfil'in kabıdır. Eşyanın hakikati onun elindedir, o Hak sıfatının suretidir ki ruhta yazılıp saklanmıştır. Nitekim yüce Allah “*Ruhumdan üflediğim*de” buyuruyor ki bu İsrâfil'in sıfatıdır. Nefis, Azrâil'in kabıdır. Azrâil ise Hakk'ın üstünlüğünün simgesidir... Her şeyin de bir canı vardır. Nitekim tabiatlardan; toprak Azrâil'in suretidir; su Mikâil'in, hava İsrâfil'in ve ateş Cebrâil'in suretidir. Allah'ın Elçisinin: “*Ümmetim içinde tüm peygamberlerin bir benzeri vardır. Ey Ali! Benim benzerim de sensin.*”¹⁴ buyurduğu gibi aklın benzeri Cebrâil'dir (Aytaş ve Yılmaz; 2009: 32-34).

*Kalbini geniş tut sıkma Seyrânî,
Rızâ-yı Bârî'den¹⁵ çıkma Seyrânî,
Gönül Beytullâh'tır yıkma Seyrânî,
Elinden gelirse imaret eyle.*

Âşık Seyrânî

Hûnkâr Hazretleri buyurmaktalar ki: Bir insana rehberlik eden şey “dert”tir. Bir işi yapmak için içinde hevesi, derdi, âşkî uyanmadığı sürece insan o işe girmez ve o murad, dertsiz ona kısmet olmaz. İster o murad dünya olsun, ister âhîret, ister padişahlık, ister dilencilik, ister ilim, ister yumuşaklık vb. Hz. Meryem, doğum sancısı başlamadan o kısmet ağacına gitmedi. Bu konu ile ilgili olarak Yüce Mevlâ *Kur'ân-ı*

Kerim'de; "Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım' dedi" (Meryem Sûresi 19/23). O dert (sancı), onu ağaca getirdi (kuru ağaç meyve verdi). Beden de Meryem gibidir ve her birimizin bir İsa'sı var. Eğer bizde bir dert peyda olursa, İsa'mız meydana gelir. Dert olmazsa eğer, İsa'mız o geldiği gizli yoldan tekrar aslına sığınır da biz nasipsiz ve mahrum kalırız (Eğri, 2014: 137).

Bektâşî tasavvufunda "feyz-i akdes" ve "feyzi mukaddes" denilen iki kavram vardır. Feyz-i akdes güneş sistemi, gezegenler, dünya, atmosfer, hava su, madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemdir. Feyz-i mukaddes ise, "insan-ı kâmil'dir". Başka bir deyişle bütün madde âlemi insan-ı kâmil için yaratılmıştır. Mevlâna *Divân-ı Kebir*'de "İnsan olmasaydı kâinat yarım arpa dâhi etmezdi" demektedir. Bu nedenle Allah meleklere bile âdeme secde etmesini istemiştir. İnsan kâinatın özetidir. Yaratılmışların en mükemmelidir.¹⁶ Allah'ın bir hâdis-î kudsisinde "Yere göğe sığmayıp kulunun gönlüne sığdı" diyerek yücelttiği, "Her şeyi affederim kul hakkı ile karşıma gelinmesini affetmem" dediği varlıktır insan (Gümüsoğlu, 2005: 112-113). Kişi eğer ruhen yücelmeği tercih ederse, kâmil insan olma yönünde yola çıkmış olacaktır. Aksini tercih ederse en aşağı seviyede kalacak ve Rızâ-yı Bârî'den de çıkmış olacaktır.

Hz. Pîr Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, ömrün Cenâb-ı Mevlâ için tüketilmesini ve bâkî istikâmetin yine O'na doğru olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır: "Ey evladım! Ömür sermayesini ganimetten say. Ganimet alarak ibadetle Hakk'a yönel. İlimden silah yap. Öğrenmekten utanç duyma. Nefsinin kurtuluş yolunu ibadette ara. Öleceğin zamanı hatırla. Nefsine isteğini verme çünkü hep fazlasını ister. Kendini bilmeyi, kendine sermaye bil. Her işte Hakk'tan yardım dile. Yasaklardan kaçınmanın faziletini sağlam bir kale bil. Dost görünen düşmandan çekin. Mağrur olan cahilden sakın. Görüp duymadan konuşma. Kimsenin ayıbını arama. Kendi ayıbına bak. Sözü mübalağa etme, kuşkusuz yalana düşersin. Cevap vermekte acele etme. Söze hemen başlama. Sorulmadan söyleme. Çağrılmadan gitme. Müşteri olmadıklarında söz satma, sonra sokağından geçen olmaz. Kendinden bahsetme. Yükselme arzusunu hırs bil. Koymadığın şeyi alma. Yapılmamış yapılmış sayma. Kalbini şeytanın oyuncağı etme ki, nefis muhasebesinden gafil olmayasın. Kendine istemediğini başkalarına da isteme. İçte, uyanıktan da iyisi ol. Hırsın kölesi olma. Kimsenin rızasız ekmeğini yeme. Ekmeğini kimseden esirgeme. Dervîşlikten korkma. Nefsinin buyruğundan sakın. Nefsin esenliğini kaybetme. Düşman her ne kadar hâkîr de olsa, onu kolay lokma olarak görme. Bilgisizle aynı sofrada oturma. Boş yere gam çekme. Allah'n dostluğunun, kalp kırmamaktan geçtiğini bil. Kendini kendi hâlden gafil kılma. Dünya ve âhîret saadetinin bilginin sohbetinden olduğunu bil ve bilgisizlikten uzak dur çünkü sohbet tesir edicidir" (Eğri, 2014: 136).

1. Alevî-Bektâşî Kaynaklı Deyimlerinin Edebiyatımıza Yansımaları ve Anlamları

XIII. yüzyıl Anadolu'da Türk diliyle meydana gelen edebiyatın bir dönüm, bir ayırım dönemi idi. Bu yüzyılda Yunus Emre yeni kavram, motif, hayal ve imge dünyasıyla Anadolu'ya bir ilham kaynağı sundu. Âşıklar sazlarıyla Türk dilinin şiirleştirilip halkın duygularını dile getirdi (Gölpınarlı, 1992: 1-6). Alevî-Bektâşî edebiyatı Hacı Bektâş-ı Velî ve Abdâl Musa kültürüyle beslenmiş Anadolu halk edebiyatının imkânlarının birleştirilmesiyle yeni bir sentez oluşturdu. Önceleri özü

yönüyle Yunus Emre'nin şiirlerine dayanan bu edebiyat geleneği sonraları zamanla bazı belirgin farklar kazanarak özgün yeni bir edebiyat oldu (Gölpınarlı, 1992: 78).

Birçok araştırmacı Alevî-Bektâşî edebiyatının kaynağını Yunus Emre'de görür. Bu görüş bir bakıma doğrudur. Çünkü Yunus Emre hem mutasavvıf hem de ozandır, hem yaşayan hem de söyleyendir. Tanrı sevgisini Tanrı korkusunun üstüne çıkarmış, insan ve Tanrı birliğini cesaretle dile getirmiştir. Sevgi ve hoşgörüyü hâkim kılmış, yetmişiki millete "Bir" bakarak, hem tasavvufun Vâhdet-î Vücûd anlayışını dile getirmiş hem de insan sevgisinin evrenselliğini vurgulamıştır. Ancak yine bir tespit yapmak gerekirse Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* adlı eseri nesir türünde olup hem tasavvuf felsefesine ait bir eserdir hem de edebi bir eserdir. Yunus'un felsefesi ile Hünkâr'ın felsefesi birdir, kaynağı bâtın ilmidir. Yunus'un hece ve aruz vezninde yazdıkları ve söyledikleri ile Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ta yazdıkları konu, tema ve öz olarak aynıdır. İnsanın yaratılışı ve nitelikleri, dört nesne, Dört Kapı Kırk Makam ve bunun gibi birçok konuda benzerlikler açıkça görülmektedir. Yunus'un nasip almak için huzuruna çıktığı Hünkâr'dan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmemesi mümkün değildir. Yunus'un mürşîdi Taptuk'dur, Taptuk'un Pîr'i de Hacı Bektâş Velî'dir. Öyleyse şöyle demek daha doğru olur; Yunus, Hacı Bektâş'ın mürîdi Taptuk'tan nasip alarak girdiği Yol'da Alevî edebiyatının oluşmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Alevî edebiyatı, Hacı Bektâş'tan Yunus'a, Abdâl Musa'dan Kaygusuz'a, Hatayî'den Pîr Sultan'a, Kul Himmet'ten Edip Harabî'ye onlardan Âşık Veysel'e ve Âşık Mahsunî'ye kadar uzanan engin bir deryadır. Bu deryada özü-sözü bir olan, arı-duru olan tüm erenlerin ve ozanların payı vardır (Bal, 2004: 96-97).

1.1. Bektâşîlikten Ahîliğe, Ahîlikten De Günümüze Kalan Bir Deyim Olarak: "Pabucu Dama Atıldı" Deyimi:

Sonradan Bektâşîlikte erimiş olan Ahîlik'de de sıkı bir disiplin vardı. Bir Türk şövalyeliği olan bu ekonomik esnaf kuruluşu bir yiğitlik, yüce gönüllülük yolu idi. Ahîlik'de iyi ahlâk, doğruluk büyük bir esas idi. Bunların dört ana maddesi:

- a - Güçlü ve kazanmış durumda iken bağışlamak,
- b - Kızgın zamanda yumuşak davranmak,
- c - Düşmanına iyilik etmek,
- d - Kendisinin ihtiyacı varken bile elindekini başkasına vermektir.

Bu ahlâk kuralları bugün de Alevîlik ve Bektâşîlikte aynen devam etmektedir. Müşterisine düşük değerde, hileli mal satan bir Ahî esnafı toplum ve uyarıcılar (Mürşîdler, Yiğitbaşılar) önünde yargılanırdı. Dükkânları kapatılır, meslekten uzaklaştırılır, daha başka çeşit cezalar uygulanırdı. İşyeri kapanma cezası verilen kişinin dükkânı kilitlenir, "ayağındaki pabuçları da dama atılırdı." (Bazı dönemlerde de dama asılırdı). Bu nedenledir ki "itibarı kalmadı, hilesi ortaya çıktı" anlamlarına gelen "*Pabucu dama atıldı*" deyimini, halkımız arasında o tarihlerden günümüze kadar kullanılagelmiştir. Bundandır ki Ahîliğin pîri, Âhî Evran Hazretleri de ahlâk ve çalışmaya dair şu tespiti yapmıştır: "Hakk ile sabır dileyip bize gelen bizdendir. Akıl ve ahlâk ile çalışıp bizi geçen, yine bizdendir" (Noyan, 1975: 190).

1.2. "Kâamber'siz Düğün Olmaz" Deyimi:

Bu deyim, tarihsel anlamından uzaklaştırılmış bir deyimdir. Bugün; ne yaptığını bilmeyen, sorumluluğu olmayan, toplum tabiri ile “boş işlerle meşgul olan” bireyleri genelleme anlamında kullanılmaktadır. Bu nitelemeleri anımsatmak adına, bir meclise gelen kişiye rencide edici bir yaklaşımla söylenmektedir. Oysa ki Alevî-Bektâşî dünyasında “KâMBERlik” mukaddes bir makam olmuştur. KâMBERlik; hem Yol’a hem de Yol Ulularına sadâkatle hizmet etmeyi ve “Rıza Şehrine” -bir gönüle- girmeyi temsil eder. *Buyruklardan* rivayetle söylenebilir ki KâMBER, *Âemlere Râhmet* olarak gönderilen Hz. Muhammed Mustafa’nın -Efendimizin- cemâlullahını gören bir sahâbedir ve Alevî-Bektâşî tasavvufunda da “Hakk’a koşulsuzca teslimiyeti” temsil eder. KâMBER’in Alevî-Bektâşîlikte ki bir diğer anlamı da Hz. Ali’nin taşıdığı sıfatları temsil edışıdır çünkü Hz. Ali’de İslâmîyet’in O Kutlu Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa’ya kamberlik etmiş ve onun için birçok kez canından da vazgeçmeyi göze almıştır.

KâMBERlik görevini kutsayarak günümüzde de canlı bir şekilde yaşatan Alevî inanç sistemi, bu geleneğin yaratılıştan önce süregeldiğine inanmaktadır. Yeryüzü yaratılmadan önce de Selmân-ı Fârisî’nin Ehl-i Beyt’in yanında var olduğuna inanılmıştır. Gelenek, Selmân’ı, Peygamber Efendimizden, Hz. Ali’den, Hz. Fatma’dan, İmam Hasan ve İmam Hüseyin’den ayrı düşünmemiştir. KâMBERliği, Hz. Ali ve Selmân-ı Fârisî’ye götürülen gelenek, kâMBERi kutsamıştır. Bu nedenle Hz. Ali’nin kâMBERi olduğuna inanılan Selmân-ı Fârisî’nin yaşantısı da menkıbeleştirilmiştir. Alandan yapılan derlemeler sırasında KâMBER Cuma Zorlu, Selmân-ı Fârisî’nin menkıbevi yaşantısı hakkında şu bilgileri vermiştir (Yakıcı ve Özdemir; 2012: 252-253): “Selman İrânlıdır. İrân şâhının oğludur. Babası Selman’ı mektebe vermiş. Selman İncil’i okumaya başlamış. İncil’i okurken orada bir ayet görmüş. O ayete âşık olmuş, sürekli o ayeti okumaya başlamış. Hocası “Selman bu ayette yazan peygamberin gelmesine daha 300 sene var. Bunları bırak bizim kitabımızı oku. Baban bu yaptığını görürse sana çok kızar.” diyor. Selman, bir türlü bu ayeti okumaktan vazgeçmemiş. Bunun üzerine Selman’ın hocası durumu Selman’ın babasına anlatmış. Babası Selman’ı çağırıp “Neden böyle yapıyorsun?” demiş. Selman da “Ben o ayete âşık oldum, onu okuyacağım” demiş. Babası bunun üzerine Selman’ı öldürmeye karar vermiş. Vezirlerine “Bu bizim dinimize karşı geldi. Bunu öldüreceğim.” demiş. Vezirleri de “Şâhim, evlat katili olma, bunu bir dağa götürüp bıraksınlar. Ora da aslanlar yer bunu.” demişler. Bunun üzerine bir av partisi düzenlemişler. Selman’ı götürüp Erzana Dağı’nda bırakıp kaçmışlar. Selman daha çocuk. Çaresizce dolaşırken nergis toplamış. Bir göl kenarına gelip, elbiselerini çıkarıp, suyun içine girmiş. Derken bir aslan gelip elbiselerin üzerine yatmış. Selman korkuyla ayette okuduğu ismi yardıma çağırmış ve arkasından bir kır atlı gelmiş. Aslan, kır atın ayaklarına yüzünü sürmüş ve oradan uzaklaşmış. Kır atlı, çocuğa dönüp “Sen kimsin, kimi çağırdın?” demiş. Çocuk, “Ayette okuduğum ismi yardıma çağırdım” demiş. Kır atlı, “Ben Ali’yim” demiş. Çocuk “Kurban olduğum, sana verecek bir şeyim yok. Bu nergisi kabul et.” demiş ve nergisi Ali’ye hediye etmiş. Aradan 300 sene geçmiş Selman büyümüş, yaşlanmış. Bir ağaya çoban olmuş. Bu ağanın karısı doğum yapmış ve dünyaya İmam Ali gelmiş. Selman Ali’yi gezdirmiş, ona bakmış. Ali 3 yaşına gelmiş. Bir hurmanın tepesine çıkmış hurmanın çekirdeklerini Selman’a atmış. Selman, “Çocuk oraya gelirim seni döverim” demiş. Ali de “Ben mi çocuğum, sen mi çocuğusun? Ben 300 yaşındayım. Erzana Dağı’nda seni aslanın elinden kim kurtarmıştı?” demiş ve Selman’ın verdiği nergisi göstermiş. Selman hemen Ali’nin elini öpüp kamberi olmuş.”

Bu menkıbe Şâh Hatayî’nin bir şiirine de şöyle yansımıştır:

*Benim pîrim Şâh-ı Merdan Ali'dir,
Sefiller destini tutan Ali'dir,
Kopardı Hayberin kapısını kırdı,
Kaldırıp arşumana atan Ali'dir,
Haydâr Haydâr pîrim Ali'dir.*

*Şâh Hatay'ım Ali'm Mânsur dârında,
Hû deyî Cebrâil serim yardıran,
Üç yüz yıldan sonra nergizi getiren,
Nergizi Selmân'a sunan Ali'dir,
Haydâr Haydâr pîrim Ali'dir*

KâMBERLİĞİN kökenini ve Hz. Ali'ye kâMBER olduğuna inanılan Selmân-ı Fârisî'nin yaşantısını kutsayarak menkıbeleştiren gelenek, bu anlayış dahilinde kambere cemlerde dedenin yanında en önemli görevleri yüklemiştir. Hz. Ali ve Selmân'ın birbirinden ayrılmadıklarına inanılmıştır. Bu nedenle gelenek, bu anlayış etrafında süre gelmiştir. Dedeler de yanlarında mutlaka bir kâMBER bulundururlar ve kâMBERSİZ yola çıkmazlar. Dedenin bütün hizmetlerini kâMBER yapar. Atına bakar, sofrasını serer, halk ile dede arasında peyklik görevini icra eder. KâMBER yüce gönüllüdür, kerametlere şahit olur ve bu sırrı sonuna kadar taşır. Kaynak kişilerimizden Sultan Kümbet'ten elde edilen bilgiye göre: "KâMBER kutsaldır. Evliyaların, enbiyaların hizmet ettiği, keramet gösterdiği bir elmanın iki yarısı gibidir. Kesbi kerametini, beti bereketini, sıtkı sefasını, hizmet ettiği, keramet sahibi, gerçeklerin her şeyine şahit olur, yanında yaşayan bir varlıktır. Onun her şeyinden haberdardır. *Sırrı sırullah, sırrı babullah* (sır saklayan Baba/Dede) denilen gizli sırlarını saklayan, gizleyen, kerametini gizleyen, öldüğü güne kadar kimselere söylemeden içinde saklayan, ona hizmet eden, öldüğü güne kadar canını canından, malını malından ayırmaz. Dedenin verdiği görevleri eksiksiz yapan kişinin adı kâMBERdir" (Yakıcı ve Özdemir, 2012: 253).

KâMBER; Hz. Ali'nin mahbubu (sevdiği-muhabbed duyduğu) idi ve Hz. Ali her yere onu beraberinde götürürdü. Hz. Ali'nin sofrasını da KâMBER açar ve KâMBER toplardı. Bu sofraya, âşk ile açılır ve âşk ile kapanırdı ve sofrada âşktan başka söz edilmezdi... KâMBER; esas itibarıyla de cömert idi. "*KâMBER'siz düğün olmaz!*" deyimini de Hz. Ali'nin onu her yere beraberinde götürmesinden kinayedir. Bektâşîlerin 'cem'den sonra kurdukları sofraya da "Ali Sofrası" denildiği gibi "KâMBER Sofrası" da denilir. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi sofrayı KâMBER kurar ve "*Buyurun Ali Sofrası'ndaki rıza lokmasına...*" derdi (Sunar, 1975: 173).

Alevî-Bektâşî toplumunun kutsal metinleri olarak kabul edilen *Buyruklarda* da; Hz. Ali Efendimizin sadık hizmetçisi KâMBER'in küçük bir öyküsü de şu şekilde anlatılmaktadır (Bozkurt, 2013: 118-119): "Vakti zamanın da KâMBER içine kapanıkmiş ve bir hastalığından dolayı nefesi çok kokarmış. Onun için cemaatlere girmez, hep dışarıda kalırmış. Sonra herkes gidince ortalığı toplar yeni hizmetleri beklermiş. Bir gün Hazreti Muhammed (sav.) Efendimiz, Hz. Ali Efendimizin evine sohbete gelirken, Hz. Ali'yi yanına çağırır ve kulağına der ki: KâMBER'e söyle içeri gelsin, çekinmesin. Sohbet meydanına girsin ve 'âşk olsun' diye seslensin. Biz de ona 'KâMBER nefesin misk olsun.' diyelim der. Hz. Ali Efendimiz KâMBER'i meydana çağırır ve KâMBER'de meydana girerken 'Hepinize âşk olsun' der ve hizmete durur. Sonrasında ise Hz. Peygamber, KâMBER'e bakarak şu duayı söyler: 'Erenlerin himmetiyle nefesin pâk

olsun, HÛ cemâline meşk olsun...' O andan sonra erenlerin himmetiyle Kâamber'in nefesi misk-î ânber kokmaya başlar..."

1.3. "Eski Kulağı Kesik" Deyimi:

Araştırmacı merhum (Prof. Dr.) Mehmet Eröz (ö.1986), yine merhum Doç. Dr. Bedri Noyan Dedebeba'nın (ö.1997) 8 Temmuz 1966 tarihli Yeni Gazete'de yayımlanan mülakatını kaynak göstererek, "mengüş (küpe) takma âdeti" ile ilgili Noyan'dan şu bilgileri aktarmaktadır (Eröz, 2014: 75-76): "Mücerret ikrarı veren, yani hiç evlenmemiş ve evlenmemeye de söz veren dervişlerin sağ kulaklarına takılan küpedir. Pîr evinde, ikrar töreni sabahında Balım Sultan yatırının iç kapısının eşliğinde, tahta bir kaşığın sivriltilmiş sapıyla kulak memesi delerlerdi. Orta kısmı bir santim çapında olan iki uçları sivri, beş santim boyunda bir şimşir şiş ile de delindiği olur ve bu şiş kulak memesinde bırakılır, on beş gün kadar sonra alınırdı. Kulakta açılan deliğin ufalanmaması için şimşir çıkarıldıktan sonra, 'yıldız taşı' denen bir santim boyunda ve çapında üstüvanî bir taş deliğe yerleştirilirdi. Kulaktaki yara tamamen iyileştikten sonra, dervişlerin kalaydan yaptıkları mengüşler kulağa takılırdı. Bunların Balım taşından yapılmışlarını da gördüm. Bir tanesinin üzerinde kaşık kabartması vardı. Eski bir yazmada, mengüşün Hz. Ali'nin Düldül'ünün nalı olduğu, Kûfe'den Bağdat'a giderken düşen nalı, seyisi Kânber'in alarak kulağına küpe diye taktığı şeklinde bir kayıt gördüm. Kaçamak yapıp evlenen dervişlerin kulakları, bizzat Balım Sultan tarafından küpeleri aşağı doğru çekilmek suretiyle yırtılmış. "Eski kulağı kesik" deyimini buradan kalma imiş." "...Alevî-Kızılbaş topluluklarında, köy Bektâşîlerinde evlilik ve aile müessesesi esas olduğu halde, Balım Sultan hiç evlenmeyen (mücerret) dervişler zümresi yaratmakla, en büyük farkı ortaya koymuş oldu. Balım Sultan'ın Bektâşî dervişleri için evlenme yasaktır. Saklı, gizli evlenmelerinin olmaması için Balım Sultan tarafından küpe takma usulü bulunmuştur. Bektâşî edebiyatında bu küpeye "mengüş" adı verilmektedir."

1.4. "Hâyy'dan Gelen Hû'ya Gider" Deyimi.

Dilimize pelesenk olmuş bu deyim de hakiki anlamı dışına taşarak kullanılan bir deyim olmuştur. Haksız kazancın ya da emek verilmeden yapılan bir işin sonucunda "Hayy'dan Gelen Hû'ya Gider" diyerek, sanki emek verilmeden yapılan eylemin yine emeksizce yitireceği görüşü bu şekilde ifade edilir. Oysa ki "*Hâyy'dan Gelen Hû'ya Gider*" deyiminden maksat; tasavvufî derinliği olan ve her varoluşun kaynağı durumunda ki tek ve bir olan Allah'ın sıfatlarını anlatmak veya ispatlamaktır. Hazreti Hakk; Evvel'den (başlangıcı olmayandan) Âhîr'e (sonu olmayana), Kadîr'den (her şeye gücü yetenden) Vahhâb'a (bol bol bağışta bulunana), Raûf'tan (çok şefkatlilikten) Fâtır'a (ortaya çıkarana), Şekûr'den (iyiliğe karşılık verenden) Şehîd'e (tanıklık edene) kadar, mukâddes kitabımız *Kur'ân-ı Kerim*'de ki farklı ayetlerde kendi sıfatlarını (isimlerini) açıklamaktadır. "*Hâyy*" ismi; başta Bakara Suresinin ayetleri olmak üzere birçok ayette de ifade edilen "Allah'ın dirilik sıfatı"dır. "*Hû*" ise Allah'ın ehillerinin (nefs-i kâmillerinin) erişebileceği ve "aşîkâr olmayan isimdir." "O" demektir. *Vücûd-u Mutlak*'ın, tevhîd âşkıyla yanan ve dolaşan cesetlere/bedenlere düşen en güzel damlasıdır. Daha açık ifade ile gönlün gizliden gizliye Hakk'ı zikredişidir.

Bu deyim; başlangıcın Allah'tan (Hâyy'dan) olduğunu ve mutlak sonun ise yine Allah'a (Hû'ya) olacağını hakikatini ifade etmektedir ve ancak bu anlamıyla ifade edilirse, gerçek anlamına uygun kullanılmış olur. Nitekim Âli İmran Suresinin 83. ve

Hadid Suresinin 5. ayetlerinde¹⁷ de “*Her oluşun Allah’a döndürüleceğine*” dair açık hükümler mevcuttur.

SONUÇ

Tespit ve tahlillerimizin gösterdiği istikamette; Türk Edebiyatında yaygın olarak kullanılan birkaç deyim tarihsel doğuşlarına ve günümüzde kullanılan anlamlarına dair görüşlerimizi açıkladık ve ispat etmeye çalıştık. Makalemizin giriş bölümünde ise Alevî-Bektâşî tasavvufunun insanın ve diğer varlıkların yaratılmasına ilişkin kabul gören genel düşüncelerini sunduk. Görüldüğü üzere, Anadolu coğrafyası başta olmak üzere birçok coğrafyayı kültürel olarak etkilemiş olan Alevîlik ve Bektâşîlik şüphe yok ki Türk Edebiyatına da birçok açıdan tesir etmiş ve bu edebiyatı zenginleştirmiştir. Makalemizde bu zenginliğin birkaç örneğini siz araştırmacıların dikkatlerine sunmaya çalıştık. Makalemizi; Alevî-Bektâşî inanç dünyasının *Hakk Âşıkları* olarak kabul gören Hz. Pîr Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’nin ve Kaygusuz Abdal’ın Hakk’a (Hâyy’dan Hû’ya) doğru gidişte tüm insanlığa ışık olacak sözleriyle tamamlamak arzusundayız: “Daima Cennette olmak istersen eğer, herkesle dost ol ve kalbinde kimseye kin tutma. Yumuşak merhem gibi ol, zehirli iğne olma! Hiç kimseden sana kötülük gelmemesini istiyorsan eğer kötü sözlü, kötü düşünceli, kötü işli olma. Mürüvvet, yani mertlik-yiğitlik, dostların ve yol kardeşlerinin hatalarını bilmezden gelip öyle görünmektir. Allah’la kul arasında perde olan, yeryüzü, gökyüzü, arş ve kürsü değil, senin kuruntun ve bencilliğindir. Hiç kimsenin incitmesinden incinmeyen kişi kurtulmuştur. Karşısındaki incitilmeyi hak etse bile onu incitmeyen cömerttir, yiğittir. Ey azizler! Bu gece -Allah’ın salat ve selamı üzerine olsun- Rasulullah’ı rüyamda gördüm. Dedi ki; “Ey oğlum! Giysilerini kirden arındır ki Allah’ın fazlından nasiplenesin” Dedim; “Ya Rasulullah! Hangisi benim giysilerimdir?” Buyurdu ki; “Yüce Allah sana beş elbise giydirdi: Muhabbet elbisesi, marifet elbisesi, tevâhid elbisesi, iman elbisesi ve İslâm elbisesi. Bunların maddi ve manevi bağlardan, düşkünlerden temizlenmiş olması gerekir” (Hacı Bektaş-ı Velî / Eğri, 2014: 133-134). “Sadakatin İbrahim gibi ahlâkın da muhtar (Hz. Muhammed) gibi olsun. İsa gibi perhizkâr ol, Eyüp gibi sabrını ileri götür. Veys gibi yolunu gözet, Behlûl gibi divâne ol, ma’rifet âlemini keşf eyle, menziline tarik (yol) ve erkân ile var. Ulular katında bi-edeb (edebsiz) olma!.. İbadetin aslı budur ki Hakk’tan gayrı işlerden perhiz eyle, Hakk’la yetin (Kaygusuz Abdal / Eğri, 2014: 171).

NOTLAR

¹ Â’raf suresinin 172. ayeti. Tamamı: “*Hani, Rabbin, âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp onları öz benliklerine şahit tutarak sormuştu: “Rabbiniz değil miyim?” Onlar, “Rabbimizsin, buna tanıklık ederiz!” demişlerdi. Kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik!” demeyesiniz*” (Öztürk, 2013: 160-161. Ayrıca bkz. Fığlalı, 2006: 182).

² Sâd suresinin 71. ve 74. ayetleri. Tamamı: “*Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: ‘Ben çamurdan bir insan yaratacağım.’ ‘Onu kıvama erdirip içine ruhumdan üflediğimde, onun önünde secde ederek eğilin!’ Bunun üzerine, meleklerin hepsi toptan secde etmişlerdi. İblis etmemişti. O, kibre sapmış ve inkârcılardan olmuştu*” (Öztürk, 2013: 418).

³ Kaf suresinin 16. ayeti. Tamamı: “*Yemin olsun ki, insanı biz yarattık. Nefsinin ona neler fışıldadığını da biz biliriz. Biz ona, şah damarından daha yakınız*” (Öztürk, 2013: 476).

⁴ Kelimenin Türkçe karşılığı: Nefis.

⁵ Nitekim yüce Allah insanları farklı şekillerde yarattığını ve söz konusu farklılıkların kendi kudretinin eseri olduğunu *Kurân-ı Kerim*’de şu ifadelerle belirtmektedir: “*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerimizin ve renklerimiz farklı olması O’nun ayetlerindedir*” (Rum Suresi 30/22). “*Ey insanlar! Biz*

sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, birbirinizle tanışasınız diye de çeşitli millet ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, O'ndan en çok sakınanızdır (takvalı olanınızdır)” (Hucurat Suresi 49/13).

⁶ Makâlât'ta hadis olarak yer alan bu cümle aslında hâdis değil ayettir. Mâide suresinin 105. ayeti. Tamamı: “Ey iman edenler! Siz, kendinizi düzeltmeye bakın! Siz, doğru yolda oldukça, sapmış olan size zarar veremez. Tümünüzün dönüşü Allah'adır. O size neler yapıyor olduğunuzu haber verecektir” (Öztürk, 2013: 119-120).

⁷ Bilindiği üzere Hz. Ali Efendimizin unvanlarından biri de [Kur'ân-ı Natık] “Konuşan Kur'ân”dır. Alevî-Bektâşî tasavvufunda kabul gören genel bir görüş olarak Hz. Ali'nin, “Anadolsun ki ben, Kur'ân'da inen her âyetin nerede, neye ve kime ilişkin indiğini bilmekteyim” dediğine inanılır. Bu sebeple Kur'ân bilgisinde eşsiz bir konuma sahip olan Hz. Ali Efendimiz “Kur'ân-ı Natık” olarak da adlandırılmaktadır.

⁸ Âlem-î Kîtmân: Tanrısal âlem, gizli (saklı) âlem. Tasavvufa göre Tekvin (yaratılış) şu şekilde özetlenebilir. Allah gizli bir hazine idi. Aşk-ı Zâtî yüzünden âlemleri var etti. Bu âlemleri Hüsn-î Mutlak'ı ve Cemâl-î Mutlak'ı ile nitelemek (kuşatmak) istediği için var etti (yarattı). Allah; tek güzellik (mutlak güzellik) ve iyilik olduğu için zuhur etmek istemiştir. İşte evrendeki her şey bu “mutlak güzelliğin” yansımasıdır. Bu yaratılış aynası “Kûn! (Ol)” emriyle var olmuştur. Yaratılıştan önce Âyân-ı Sabitte veya Âlem-î Kîtmân' da (Kâdîm olan) bir tek Allah vardı. Önce Ânasır-ı Ârba ve Mevâlid-î Selase (madenler, bitkiler ve hayvanlar) yaratılmış ve sonrasında ise âdem (insan) yaratılarak diğer tüm varlıklardan üstün sayılmıştır. Tasavvufta insan, kâmil olabilmesiyle Allah'a ulaşabilen üstün bir varlıktır. Başka bir ifadeyle açıklayacak olursak; İnsan-ı kâmil, Allah'da bekâ bulan kimsedir.

⁹ Ulûhiyet: Tanrılık... Allahlık (Îlâhlık) demektir. Tanrı anlamındaki Arapça ilâh sözcüğünden türemiştir. Tanrı niteliğini dile getirir (Hançerlioğlu, 2011: 671).

¹⁰ Küntü Kenz: Gizli hazine anlamındadır ve Allah'ın henüz Yaradılışla birlikte âdeme (insana) ve evrene zuhur etmeden önceki hâlini ifade etmek için kullanılır. Yani “Gizli Hazine” anlamından kasıt yine Allah'tır.

¹¹ Âyn-El-Yakîn: Tanrı'yı sezgisel görüşle kavrama. Kimi tasavvuf tarikatlarında geçerli üç aşamadan birini dile getiren gizemsel bir terimdir. Arapça yakîyn sözcüğü dilimizde pekin deyimiyile dile getirilen anlamı karşılar ve kesin bilgi demektir. İslâm gizemciliğinde ilm'el yakîn aşamasından sonra ikinci aşamayı dile getiren âynelyakîn deyimini, üçüncü ve son aşama olan Hakkel yakîn aşamasına hazırlık evresidir. Bayrâmîlik tarikatının kurucusu Hacı Bayram, bunları Türkçe olarak bilmek, bulmak, olmak deyimleriyle dile getirmiştir. Yâni, birinci evrede gizemci Tanrı'ya bilgiyle varıyor, ikinci aşamada Tanrı'yı gönül gözüyle görüyor ve son aşamada Tanrı'yla bir oluyor (Hançerlioğlu, 2011: 29).

¹² Miskinlik: Tasavvufta fâkirlik, yani benliğini yok ederek boynunu bükmek, kendini yokluğa bırakmak demektir. “Yokluk (fâkirlik) benim iftiharımdır” (el fâkru fahri) meâlindeki hadise dayanan tasavvuf ehli, yokluk yolunun yolcuları olduklarını gösterdiğine inandıkları serpuşlarına, tâc ve sikkelerine fâhr adını verirler (Gölpınarlı, 1977: 125). Allah'ın eşsiz ve kuşatıcı varlığı karşısında “kendî fâkir görmek ve O'na teslim olmak” anlamlarında da kullanılmaktadır.

¹³ Kesret: Tasavvuf dilinde Tanrı tekliliğinin görünüşteki çokluğu... Sözcük olarak teklilik anlamında ki vâhdetin karşılığı olarak çokluk anlamındadır. İslâm tasavvufunun Varlık birliği (Vâhdet-î Vücûd) anlayışına göre Tanrı tektir kesret âlemi olan evrende çokluk olarak görünmüştür. Sayısız biçimlerde belirmiş, tasavvuf diliyle tecelli ve tezahür etmiştir. Buna teklikte çokluk (vâhdette kesret) ya da çoklukta teklilik (kesrette vâhdet) denir. Daha açık bir deyişle, yıldız, ağaç, taş, çiçek, böcek, insan vb. gibi sayısız çok görünüşler hep tek olan Tanrı'dır ve Tanrı'nın görünüşleridir (Hançerlioğlu, 2011: 245).

¹⁴ Kurtubi Tefsiri, Cilt II, s.37.

¹⁵ Rızâ-yı Bârî: Her şeyi uygun (ölçülü) ve düzgün yaratan Allah'ın rızası.

¹⁶ Tin suresinin 1. ve 5. ayetleri. Tamamı: “İncire, zeytine, Sina Dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra aşığıların en aşığısına indirdik” (Özdemir, 2013: 565).

¹⁷ Âli İmran suresinin 83. ayeti. Tamamı: “Hâlâ Allah'ın dininden gayrısını mı arıyorlar? Oysaki, göklerde ki şuurular da yerdekiler de ister istemez O'na teslim olmuşlardır ve yalnız O'na döndürüleceklerdir” (Öztürk, 2013: 67). Hadîd suresinin 5. ayeti. Tamamı: “Göklerin de yerin de mülkü ve yönetimi O'nundur. İşler ve oluşlar Allah'a döndürülür” (Öztürk, 2013: 497).

KAYNAKLAR

- AYTAŞ, Gıyasettin ve YILMAZ, Hacı. (2009). *Makâlât-ı Gaybiye ve Kelimât-ı Ayniye*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- BAL, Hüseyin. (2004). *Alevî İslâm Yolu*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- BOZKURT, Fuat. (2013). *Buyruk -İmam Cafer-î Sâdık Buyruğu-*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇELİK, Hasan. (2014). “Alevîlik ve Bektâşîlik’te Gönül Eğitimi”. Çorum: *Hûnkâr Alevîlik-Bektâşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. I, ss. 83-100.
- EĞRİ, Osman. (2012). “Bektâşî Dervîşi: Yetmiş İki Millete Devlet Olmaktır İşi”. İstanbul: *Keşkûl Dergisi*, S. 22.
- EĞRİ, Osman. (2014). *Erenlerin Nefesî*. İstanbul: Şah-ı Merdan Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet. (2014). *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- EL – ACLUNİ (...). İsmail bin Muhammed, *Keşfü’l-Hafa*. Beyrut.
- FIĞLALI, Ethem Rûhi. (2006). *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun. (2005). “Bektâşîliğe Göre İnsan ve Mürşid Anlayışı”. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi *I. Uluslararası Bektâşîlik ve Alevîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt I, ss. 111-121.
- GÖLPINARLI, Abdulbâki. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdulbâki. (1992). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. (2011). *İslâm İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KAYA, Ali (2012). *Alevîlik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*. İstanbul: Yaz Yayınları.
- (yty). KURTUBİ TEFSİRİ-*El Camiul Ahkamul Kur’an* II. Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları.
- NOYAN, Bedri. (1975). “Bektâşî ve Alevîlerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük)”. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Kitabı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 190.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri. (2013). *Kur’ân-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- SUNAR, Cavit. (1975). *Melâmîlik ve Bektâşîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (2008). *Türk Toplumunda Kürtler ve Zazalar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

YAKICI, Ali ve ÖZDEMİR Nazife. (2012). “Çorum Alevîleri’nde Kâamberlik Geleneği”. Ankara: Gazi Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 64, ss. 249- 270.

YILMAZ Ali, AKBAŞ Mehmet ve ÖZTÜRK Ali, (2007). *Makâlât* (Hûnkâr Hacı Bektaş-ı Velî). Alevî- Bektâşî Klasikleri. Ankara: TDV Yayınları.